

G. Vanden Bosch, *Hemel, hel en vagevuur. Preken over hei hiernamaals in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de en 18de eeuw* (Historische reeks IX; Leuven: Davidsfonds, Almere: Sartorius, 1991, 205 blz., f44,95, ISBN 90 6152 737 6).

Het geloof in een leven na de dood lijkt in de Lage Landen thans bijna uitgestorven. Sommigen zullen een boek over hemel, hel en vagevuur nog met enig jeugdsentiment kunnen lezen, voor anderen zal het niet meer dan een stuk esoterisme zijn. Wie ver van de religieuze voorstellingswereld is grootgebracht en nooit een kerk in een Zuideuropees land binnenloopt kan het thema van dit boek als spectaculair ervaren. De omslagtekst speelt trouwens wat goedkoop in op de huidige belangstelling voor /lorror-effecten. Deden de straffen van de hel onze voorouders werkelijk griezelen? Of stonden zij meer metafysische angsten uit? Vanden Bosch coquetteert minder met de zucht naar sensatie dan zijn uitgever. Hij heeft een helder en prettig leesbaar boek geschreven, ook begrijpelijk voor wie van huis uit niet met hel en verdoemenis is bedreigd, maar doet verder geen overbodige concessies aan een lezerspubliek dat verzot is op effectbejag.

Het uitgesproken doel van het boek is na te gaan of er een verband bestaat tussen de recente ontkerkelijkheid en de wijze waarop de (rooms-katholieke) kerk in het verleden het geloof aan de leken heeft opgelegd (11). Daarbij gaat de auteur er kennelijk vanuit dat het geloofs- en normcringsoffensief van de vroegmoderne geestelijkheid slechts een externe adhesie bij de gelovigen heeft opgeroepen, zodat 'massale dissidentie' (12) plaatsvond toen de sociale druk om bij de kerk te horen wegviel. Is die stelling plausibel? In werkelijkheid suggereert Vanden Bosch hier meer dan hij waarmaakt. Zijn studie gaat niet verder dan een inhoudsanalyse van een twintigtal Zuidnederlandse preekboeken (plus enkele catechismussen en devotieboeken) waarin op normatieve wijze werd aangegeven wat een post-Tridentijns katholiek over het leven na de dood moest denken en hoe die geloofsvoorstellingen de gelovige er hier op aarde toe moesten brengen een christelijker gestalte aan zijn levenswandel te geven. In hoeverre die norm door de gelovigen werd geïnternaliseerd, blijft in het vage. Vanden Bosch stelt zelf dat de spanning tussen norm en realiteit nauwelijks te achterhalen is omdat de geloofsbeleving tot het domein van de persoonlijke menselijke gevoelens behoort die zich niet als een open boek laten lezen (26). Alleen het denkpatroon van de betrokken (priester)auteurs zou uit de preekboeken kunnen worden achterhaald. Die stelling lijkt mij op haar beurt te pessimistisch omdat ze een wel heel grote scheiding tussen het denken van de geestelijkheid en de leken veronderstelt en geen aandacht besteedt aan de wijze waarop emoties werden gedeeld. Bovendien maakt ze elke argumentatie over de expliciete doelstelling van het boek onmogelijk. Wordt Vanden Bosch hier niet het ongewilde slachtoffer van zijn verklaarde afkeer van de 'pastoraal van de angst' die hij achter de preekboeken meent te kunnen ontwaren (176)?

Als we afzien van die wat ongelukkig geformuleerde inkadering, vormt Vanden Bosch' studie echter een goed overzicht van de vroegmoderne katholieke kanselprediking over het hiernamaals en de voorbereiding daarop. Achtereenvolgens komt het motief van het leven als pelgrimstocht aan de orde, de brede en de smalle weg, de verleidingen van den Boze; de hel als plaats en als vorm van de eeuwige straf; het vagevuur met zijn dubbelzinnige gestalte: theologisch voorportaal van de hemel en fenomenologisch verlengstuk van de hellestraf; tenslotte de hemel met zijn eveneens tweeledige functie: thuishaven van de ziel die er God mag aanschouwen en uitkijkpost voor de gelukzalige die er tevreden over zijn lot mag neerzien op het getob op aarde en het gekerm in de hel.

Boeken met pakkende thema's en sprekende illustraties zoals het onderhavige suggereren licht dat de stof onmiddellijk begrijpelijk is. Misschien ligt daar wel het echte probleem. Geeft de kanseltaal rechtstreeks inzicht in wat de predikers zelf bezielde? In dat opzicht stelt Vanden

Bosch' analyse enigszins teleur. Op de evident emblematische en metaforische aspecten van de afbeeldingen en van nogal wat teksten wordt slechts mondjesmaat ingegaan. Al evenmin wordt omgezien naar eventuele parallellen in de bepaald niet onderontwikkelde preekcultuur van de protestanten, nooit ver van Antwerpen of Mechelen verwijderd en niet zelden een impliciet doelwit van de behandelde auteurs. Tenslotte heeft de auteur niet actief gezocht naar mogelijkheden tot toetsing van het doorhem geschetste beeld teneinde te achterhalen of de gelovigen dat net zo hebben ervaren als het hun werd voorgesteld. Alles bij elkaar doet dit mooi geschreven maar zich tot een wat simpele inhoudsanalyse beperkend boek dan ook naar uitdieping verlangen.

Willem Frijhoff

M. Therry, *De religieuze beleving bij de leken in het 17de-eeuwse bisdom Brugge (1609-1706)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren, L (1988) nr. 128; Turnhout: Brepols, 1988, 273 blz., Bf 1200,- ISBN90 6569 401 3).

Dat religiegeschiedenis niet gelijk moet worden gesteld aan kerkgeschiedenis is geen nieuws meer. Velen stellen zich de laatste decennia de vraag hoe de voorgeschreven religieuze orde in vroeg-modern Europa zich verhield tot de geleefde en beleefde praktijk. In gerechtelijke bronnen, visitatieverslagen en kerkeradsnotulen wordt gezocht naar de sporen van de religieuze praktijk en dat heeft al heel wat moois opgeleverd. Het blijft echter buitengewoon moeilijk om een beeld te krijgen van de manier waarop mensen in vroeg-modern Europa religie beleefden.

De titel van dit bewerkte proefschrift van Marc Therry maakt dus nieuwsgierig, net als zijn inleiding waarin hij zegt op zoek te willen naar de 'onderliggende beweegredenen of geestesgesteldheid' achter religieuze 'praktijken en gedragingen'. Therry heeft buitengewoon veel werk verzet. Hij excerpeerde meer dan duizend dossiers van de Brugse officialiteit die betrekking hebben op processen tegen leken over godslastering, heiligschennis, bijgeloof, ontucht etc. Deze bronnen leveren een aantal mooie voorbeelden van lekenopvattingen en -gedragingen, maar vertellen weinig over de onderliggende beweegredenen en geestesgesteldheid waarom het Therry te doen is.

Om nu toch uitspraken te kunnen doen over het kader waarin deze individuele gevallen geplaatst moeten worden, heeft Therry overvloedig gebruik gemaakt van vrome literatuur, voor het grootste deel geproduceerd door clerici en een aantal rederijkers en humanisten uit het Brugse. De auteur is er zich van bewust dat dergelijke literatuur niet zonder meer de visie van de leken — waarom het in dit boek toch gaat — weergeeft. Maar, zegt hij, 'men mag aannemen dat de accenten die in de kerkelijke geloofsverkondiging gelegd worden, in ruime mate de manier waarop de gewone mens godsdienstig is, bepalen'. Zijns inziens mag men er van uitgaan dat de vrome literatuur 'de voornaamste gevoeligheden van die tijd weergeeft en zo voor de toenmalige lezers een spiegel vormt waarin zij zich kunnen herkennen'. Deze redenering lijkt mij zeker aanvechtbaar en had dan ook methodologisch veel meer moeten worden uitgebouwd. Zelfs waar zijn bronnen door leken zijn geschreven moet er bijvoorbeeld rekening worden gehouden met de literaire genres en tradities waarbinnen de auteurs werkten.

Wat zijn de resultaten van deze benadering? Godsdienst, zegt Therry in zijn conclusie, 'legt uit waarom de dingen gebeuren zoals ze gebeuren' en fungeert verder als 'legitimering en bevestiging van de bestaande maatschappelijke orde of wanorde'. De kerk biedt verklarings-